

Hebraica Biblia, Latina planeque nova Sebast. Munsteri translation

Farkas Csilla

A bemutatásra kerülő mű az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatvány Tárának gyűjteményében található.

A műtárgy egy 16. században készült, fatáblás, vaknyomásos, „fehér cserzésű” disznóbőr kötésű, nyomtatott könyv, sarokveretekkel. A könyvtestet 5 dupla bordára fűzték. A kötet a kor szokásának megfelelően, eredetileg két ún. felemás kapoccsal¹ záródott. Az első tábla külsejére fekete tintával írtak (1. kép), a táblabelsőkön és a lapokon számos kézírásos bejegyzés van ceruzával és tintával (2. kép), főképp Ecsedi Báthory Istvántól (1555–1605, Báthory György és somlyói Drágfi Anna fia, Szatmár, Szabolcs és Somogy megye főispánja és országbíró volt, vele halt ki a Báthory család ecsedi ága), az első „tükörlap”-ra ex librist ragasztottak.

Restaurálás előtti állapot

A bőr erősen szennyezett helyenként hiányos volt. Sok kisebb szakadás borította. A hátsó fatábla hosszában eltört (3. kép), melyet valamikor natúr és festett pergamen szalagokkal „összevarrtak” (4. kép). A szíjak a horgas csatokkal² együtt hiányoztak, csak a két leszorító lemez³ maradt meg.

1. kép.
Az első tábla
restaurálás előtt.

2. kép. Az első tábla belső oldala a címlappal.

Az oromszegőket⁴ széles pergamen alapra, 3 színnel (natúr, világos dohány, zöldes-kék), váltva hímezték, a túlnyúló végeket a táblákra kívülről ragasztották rá.

3. kép.
A hátsó tábla
restaurálás előtt.

¹ Felemás kapocs: a kapocspár mozgó, bőrszíjon levő része hosszabb, mint a táblára simuló rész.

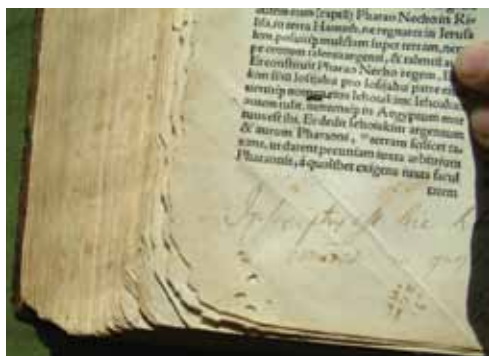
² Horgas csat: a kapocs visszahajló véggel kapaszkodik a párjához.

³ Leszorító lemez: kis rézlemez rögzíti a táblához a kapcsot tartó bőrszíjat.

⁴ Oromszegő: a könyvtestet gerincét fogja össze alul és fölül (lehet pergamenből, bőrből, textilből, papírból, önmagában vagy díszítve, hímezve), megakadályozva a gerinc szétnyílását. A tartó és díszítő-funkció egyszerre érvényesül.

4. kép.
Pergamen-
szalagos
„varrás”.

5. kép.
Sérült lapok.

6. kép.
Bejegyzés
vasgallusz
tintával.

A könyvtest anyaga merített papír, amely nagyon szennyezett, számfűlős, vízfoltos volt, az első és utolsó lapok különösen megkoptak, elszakadtak, a nedves közegben kialakult penész következtében eltérő vastagságúak lettek (5. kép). Helyenként kivágás, csonkítás is történt. A röplapok⁵ hiányoztak. A fűzés több helyen fölbomlott. A lapszéli és az előzékeken⁶ lévő tinta-bejegyzések sok helyen átütöttek a másik oldalra, közepes fokozatú tintamarást, savasodást mutattak (6. kép).

⁵ Röplap: eredetileg a nyomtatás alatti piszkolódás elkerülésére egy üres lapot helyeztek az első és utolsó ív elé, mögé, ezért is nevezték régen „szennylap”-nak.

⁶ Előzék: a táblákat és a könyvtestet összekötő üres, általában meghajtott lap. Két része van: a táblára kiragasztott „tükör” és a röplap.

A restaurálás menete

A könyv restaurálása közepes nehézségűnek ígérkezett, ám a gyűjtemény vezetőjével történt megbeszélés megváltoztatta a kialakított munkatervet. Felmerült az igény a legkisebb beavatkozás elvének megvalósítására, ami eddig a könyvtárban teljes munkafolyamatra kiterjesztve nem volt szokásban, hiszen „használati tárgyak” restaurálása történt a műhelyben.

A munka száraz tisztítással kezdődött: a könyvtest ecsettel történő kiséprése után a számfűlek kihajtogatása, majd az összes oldal leradírozása következett radírszivaccsal, végül egy újabb kiséprés a szennyeződések és radírmorzsa eltávolítására. A hátsó tábláról a vízzel leáztatott előzék leemelése után láthatóvá váltak a bordaközök⁷ ragasztott kézírásos pergamentöredékek táblára kinyúló végei és a bordák sodrott kender anyaga (7. kép). A töredékek leemelése után a régi ragasztó metil-cellulózzal való felpuhítását a könyvgerinc letisztítása követte. Ennek eredményeképpen a hátsó táblán egy második törés is láthatóvá vált a bordarögzítésektől kb. 1,5 cm-re, melyet csak a kötésbőr és a papír tartott egyben. Az első tábla a helyén maradt, a hátsó tábla a törés miatt részben kiemelhető volt, így a bordavégeket ki lehetett bontani a táblából. Mindemellett a kötés bőre és a meglévő vereitek fönmaradtak a táblákon.

Az első és utolsó ívet⁸ szükséges volt leválasztani a könyvtestről, hogy a penésztől mállott és hiányos lapokat a hajtott ívközépen is ki lehessen javítani. A könyvtest egyben maradt, ami a további tisztítási munka folyamán nagy nehézséget jelentett. A vízfoltos, elszíneződött lapok alá polietilén fóliát helyezve a vízfoltokat vizes szivaccsal tamponálva lehetett megnedvesíteni, és az így kioldódott bomlástermékeket szívópapírokkal leszívni. Ezzel a módszerrel a vízfoltok elhalványodtak, a papírlap tisztult. A lapszéli kézírásnál a felület nedvesítése szintén vízzel történt, hogy a vastag, felpuhult és vízben feloldódott, felesleges vas-gallusz tinta eltávozzon. Ezután a tintamarást okozó, felesleges Fe(II)-ionok semlegesítése, a lapok Ca-fitátos oldattal való helyi kezelése következett⁹. A semlegesítés alatt ismét polietilén fólia védte a lap alatti könyvtestrészt. A lap alá helyezett szívópapírok leszívták a bevitt anyagokat, ezért azokat sűrűn kellett cserélni. A száradást hajszárítóval gyorsítottuk, nehogy újabb vízfoltok alakuljanak ki, vagy a víz beszívódjon a gerinchez (8. kép).

A papír javításához különböző színű és anyagú cellulózrostból többféle papírpép készült, vízzel megfelelően hígítva. A kiemelt lapok és a hátsó „tükörök” kézi papírontással lettek kiegészítve (9. kép), a kötetben maradt lapokhoz pedig kisebb foltok készültek, amelyeket

⁷ Bordaköz: bordás könyveknél két borda közötti terület.

⁸ Ív: 2–6 lap, középen együtt meghajtvá.

⁹ A kezelés részletes leírását ld. Koppán Orsolya – Tóth Zsuzsanna: A tintamarásos kéziratok stabilizálása kalcium-fitát/kalcium-bikarbonát eljárással. A kezelés alkalmazása az Apor-kódex restaurálása során. In: Isis Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 11. Szerk. Kovács Petronella. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2011. pp. 53-65.

7. kép.
A hátsó tükör
leáztatása.

8. kép.
Kalcium-fitá-
tos kezelés.

9. kép.
Kézi
papíröntés.

száradás után főzött búzakeményítő ragasztóval rögzítünk. A meggyengült és öntött részek megerősítése Klucel G etil-alkoholos oldatával történt.

A szabaddá vált bordákat a régi ragasztó letisztítása után kenderzsineggel kellett kiegészíteni, hogy a táblát vissza lehessen rögzíteni a könyvtestre. Ezután következett a lebontott, javított ívek és a röplappal kiegészített előzékek visszafűzése a gerincre (10. kép). A bordák közé vastag japánpapír kasírozás került.

Az oromszegők tisztítását puha radírheggyel, majd 50%-os etil-alkoholos tamponálással végeztük, hiányaik megfelelő színűre festett pamutfonalakkal lettek kiegészítve, és az eredeti helyükre visszaragasztva.

10. kép. Fűzés.

11. kép.
A fatábla
összeragasztása.

A kötésbőr puha textillel való portalanítása után a felületi szennyeződés eltávolítása likkerrel¹⁰ nedvesített, jól kinyomott vattapamacsokkal történt. A kiegészítéshez alkalmazott, az eredeti bőrhöz nagyon hasonló bőrt teával és híg, főzött, alaposan átszűrt kávéval festettük meg. A kisebb hiányoknál és a gerincnél az eredeti és új bőr találkozásait serfeléssel egy szintre igazítottuk.

A fatáblák szabad részeinek a maradék ragasztótól való megtisztítása után a bordavégeknek a fatáblákhoz rögzítése következett, az eredeti faékekkel. Még így, a töréstől nyitott állapotban, javítás előtt lehetett a hiányos bőrgerincet kiegészíteni. A hátsó tábla, kétkomponensű Uve-rapid epoxiragasztóval való összeragasztása után, a törés mentén kerek, besüllyesztett fatiplikkal lett megerősítve (11. kép). Ez után a hátsó tábla az éleire új bőr került, hogy védve legyenek a további kopástól.

Végül az eredeti bőrelemek búzakeményítővel ragasztva visszakerültek a helyükre. Ekkor lettek kialakítva a gerincen az új bőr behajtásával a „sapkák”¹¹, melyek védik az oromszegőket (12. kép).

¹⁰ Likker: bőr tisztítására használatos emulzió.

¹¹ „Sapka”: a könyvborítás táblákon túllógó széleit behajtják a táblákra, ennek a gerincet lezáró része (a két tábla között), ami többnyire önmagára van visszahajtv. Ez védi az oromszegőket is.

12. kép.
„Sapka”.

13. kép.
Új kapocs.

14. kép. A restaurált kötet, első tábla.

15. kép. A restaurált kötet, hátsó tábla.

Az egykor a szíjon lévő, hiányzó horgas kapcsok formáját és lehetséges mintázatát Tóth Zsuzsanna, az Országos Széchényi Könyvtár főrestaurátora analógia alapján rajzolta meg. A kapcsok rekonstrukciói sárgaréz lemezből készültek, melyeket az új bőrszíjakkal együtt felerősítettünk a táblára (13. kép). A meglévő sarokveretek alapján ötvös készítette el a hiányzó, táblára hajló darabok pótlásait, melyeket a megfelelő helyekre rögzítettünk.

Az első előzék kiragasztása hagyományosan történt, a hátsó táblára csak egy öntött papírsík került, hogy a régi táblajavítás a tábla belsején látható maradjon, s egyben a könyvtestnek a táblához kötő szerepe is legyen. Az írássokkal teli, eredeti „tükör” így második röplappá vált. Ragasztóanyagként itt is búzakeményítőt alkalmaztunk.

A könyvet 2008-ban a „Biblia sacra” című kiállításon, az OSZK-ban kiállították. Közel egy év elteltével került vissza a kötet a műhelybe. Ekkor bizonyosodott be, hogy nem volt elegendő a hátsó fatáblát kerek ékek-

kel megerősíteni, mert a már gömbölyűre kopott törés mentén a feszüléstől a ragasztó elengedett és a tábla újra mozgott, ami veszélyeztette a pergamencsíkos „varrást”. A hiba elhárítása végett kibontottuk a kerek fatipliket és erősebben tartó „fecskefarkat” süllyesztettünk a táblába. Emellett a megmaradt résekbe, hézagokba fa szeletkékből tömítés került. Így újra stabil lett a tábla (14–16. kép).

A könyv restaurálása 352 munkaórát vett igénybe.

A munka során felmerült etikai kérdések

Az ismertetett munka több ponton is restaurálási etikai kérdéseket vetett fel.

1. Probléma volt, hogy mennyire tisztítható meg a bőrkötés, mert az írásnak látszania kell.
2. Szabad-e a bőrt lebontani a fűzés javításához, mivel fennáll a veszélye a bőr zsugorodásának és a vaknyomásos minta sérülésének?

16. kép. Kiegészített lapok.

3. A nedves kezeléshez a könyvtestet szét kellett volna bontani. Ezzel azonban a metszések a lapok elmozdulása miatt nem maradnak simák, és elvesznek az eredeti bordák, mert azokat nem lehet újra fölhasználni.
4. Látható maradjon-e a hátsó táblán lévő javítás? Ha befedi egy új bőr, akkor a restaurátor látta utoljára.
5. A pergamenszalagok javítása kibírná-e a lebontást? A kiszáradt pergamencsíkok szárazon eltörhetnek, nedvesítésre a fa megduzzad és beleszorul a javítás (pergamenszalagos) „varrás”.
6. A hiányzó veretek pótlása esetén mit szükséges lemásolni és mennyit szabad hozzátenni egy másolathoz (pl. más mintázatot adni)?
7. Melyik anyag használata vagy eljárás válik tartósabbá egy munkafolyamatnál?
8. Végül a bekövetkezett hibából tanulva: szabad-e földadni a szakirodalomból felkínált lehetőségek közül jobbnak tartott eljárást (jelen esetben a fecskefarok) egy könnyebbnek és egyszerűbbnek tűnő megoldás miatt? Ez a történet tökéletesen megmutatta, hogy nem.

Ezek a kérdések és az erre adott válaszok, megoldások nehezítették a munkát a restaurálás folyamán.

Farkas Csilla
 Könyvrestaurátor, okl. könyvtáros
 Országos Széchényi Könyvtár
 1014 Budapest,
 Szent György tér 4–6.
 Mobil: +36-70-224-2142
 E-mail: csfarkas@oszk.hu